

פרק 2

הורות – תמורות תרבותיות

ילד הוא בעינינו סובייקט לכל דבר. "סובייקט" – משמע יצור עם עולם רגשי משלו, מאוויים משלו, יעדים משלו ובחירות משלו; נפשו שייכת לו והזכויות עליה שייכות לו.

הכרה זו, שהיום נראית לנו לגמרי מובנת מאליה, לא היתה כזאת בעבר. היא צמחה בזכות תפישות מודרניות, שתרבות המערב פיתחה כחלק מתהליך היסטורי ממושך. גם בעבר היו זכויות לילדים, אבל אלה נבעו מהשתייכות הילדים לאב או לאדון. האב היה סובייקט והילדים היו קניינו. פגיעה בילד היתה פגיעה ברכוש האב. דוגמה לכך היא מוסד ה"פטרייה פוטסטס" (Patria Potestas), מוסד סמכות האב ברומא העתיקה, שהקנה לאב גם את הרשות להמית את בנו או את בתו.

ההכרה בילד כסובייקט לא נוצרה ביום אחד, אלא בתהליך ממושך. אפשר לומר שעד לעידן הנאורות (המאה ה-18) היחס

אל ילדים כמעט לא השתנה. ביטוי לשינויים שהתחילו להיווצר בתקופה זו ניתן למצוא ביצירת המופת של מולייר, במחזה 'הקמצן'. זהו טקסט מאלף מהמאה ה-17, המייצג את ניסיונם של אח ואחות, ילדיו של "הקמצן", לטעון להיותם סובייקטים עם רגשות, מטרות ואהבה משלהם, הזכאים להתקיים למרות רצונו של אביהם. "הקמצן" מייצג את דמות האב ובעל הממון, השולל סובייקטים שמתקיימים מחוץ לגבולות עצמו. מסר הנאורות של מולייר בא לידי ביטוי בסיום האופטימי של המחזה הקומי, כאשר "הקמצן" אינו מסוגל להשליט את רצונו על ילדיו ונאלץ לתת מקום לעצמיותם ולמאווייהם.

באותה תקופה ההוגה והפילוסוף הצרפתי ז'אן-ז'אק רוסו, (Rousseau 1712-1778) ניסח בספרו 'אמיל' (Emile) את יסודות החשיבה הפדגוגית המודרנית. נקודת המוצא של רוסו היתה שהילד נולד טוב מטבעו, ושמטרת החינוך לאפשר לטבעו הטוב של הפרט להתפתח באופן חופשי, תוך הימנעות מחינוך סמכותי ומדכא. תפישתו החינוכית של רוסו שללה את הגישה החינוכית ששלטה בתקופתו, זו שהציבה לה כיעד מובן מאליו להתאים את הילד לעולם המבוגרים. הרעיון המהפכני שדווקא הילד הוא שזקוק להגנה מפני ההשפעה ה"מקלקלת" של עולם המבוגרים קומם את בניית תקופתו, וספריו של רוסו הועלו באש בפריז ובג'נבה.

תהליכים אלו נמשכו והתעצמו בתחילת המאה הקודמת ובאו לידי ביטוי בהתפתחות החשיבה הפדגוגית המודרנית. בהקשר זה בולטת תרומתה של מריה מונטסורי (Montessori, 1870-1952) שהיתה רופאה, חוקרת חינוך, פילוסופית, פמיניסטית וממתנגדי המשטר הפשיסטי באיטליה. היא הביאה לתחום החינוך תפישה הרואה את הילד כיצור שלם (מה שמכונה היום "סובייקט") מראשית דרכו. הילד של מונטסורי הוא מלכתחילה בעל יכולות יצירה ונטיות ערכיות (כגון אהבה). למבוגר, על פי תפישתה, יש

לעיתים קרובות נטייה לדכא את אישיות הילד ולכפות עליו סביבה לא מותאמת ובעלת "קצבים" לא טבעיים. עקרון חופש החקירה הטבעי של הילד היה נר לרגליה של מונטסורי. יכולתו של הילד להיות בעל משמעת עצמית ולווסת את עצמו היתה בעיניה תוצר או נגזרת טבעית של יכולת המחנך להעניק חופש לצורך של הילד לחקור ולגלות.

התפתחויות מקבילות התרחשו בתחום החשיבה הפסיכולוגית. ההתפתחות המרכזית והחשובה ביניהן היתה לידתה של הפסיכואנליזה. החשיבה הפסיכואנליטית הביאה אל מרכז הבמה את עולם הילד, את הילד שבתוך האדם, את מאווייו ואת סבלו. במהלך המאה ה-20, בתהליך התקדמות איטי, חדר אל התודעה מעמד הילד כסובייקט, יצור בעל נפש וזכויות משלו. בעשורים שלאחר מלחמת-העולם השנייה נעשתה ההכרה הזאת נכס תרבותי ונחלת הכלל. החשיבה הפסיכואנליטית הביאה לכך שעולם המבוגרים "גילה" בתדהמה כי לילד יש נשמה. ה"גילוי" שילדים הם סובייקט היה בעל השפעה עצומה על מושג ההורות, ושינה אותו בצורה עמוקה ביותר. האפשרות כי הילד ונשמתו עלולים להיפגע לאו דווקא מגורמים חיצוניים, אלא מהתנהגותו של ההורה עצמו, היתה מהפכנית. הבנה חדשה זו יצרה עמדה של אחריות הורית, המגויסת ומכוונת לעשות כל מה שניתן על מנת להגן על הילד מפני ההורה עצמו.

הורות דגם-אב מול הורות דגם-אם

השינויים התרבותיים שתוארו לעיל הביאו לכך שבחמשת העשורים האחרונים הוחלף מודל ההורות, שאותו אכנה "דגם-אב", במודל הורות, שאותו אכנה "דגם-אם".

העמדה הבסיסית המאפיינת את ההורות דגם-אב היא עמדה הורית השואלת: "מה אתה, ילד, מוסיף לנו?" לעומת זאת העמדה הבסיסית המאפיינת את ההורות דגם-אם מבקשת לדעת: "מה אנו,

ההורים, יכולים להוסיף לך, ילד?"

המונח "הורות דגם-אב" מכוון להורות שהציבה לעצמה כיעד לגדל את הילד כך שבבגרותו יהווה נכס להוריו, למשפחתו, לעמו: הילד קיים למען ההורה והחברה. הילדים שייכים להוריהם ומצפים מהם שיתרמו להם, למשפחה, לשבט ולאומה. השאלה המרכזית המעסיקה את ההורים בגידול הילד היא: "האם הוא יהיה אחד מאיתנו? האם כישוריו המולדים, האינטליגנציה שלו ויכולתו לעבוד יחזקו אותנו, ההורים, את המשפחה ואת החברה שבה הוא חי?" על פי מודל זה, חינוך טוב מכוון להתאים את הילד לסביבה, וערכו של הילד נמדד ביכולתו להתאים את עצמו לדרישות ולצרכים של הסביבה. דוגמה קיצונית למודל זה התקיימה בספרטה שביוון העתיקה. כאשר בן זכר היה נולד, זקני העיר היו בודקים אותו ומחליטים אם הוא מתאים להיות לוחם. ילד שלא ענה לקריטריונים אלה - הומת.

במודל ההורות דגם-אם נקודת ההשקפה הפוכה. השאלה המעסיקה את ההורה שפועל מתוכה היא: "כיצד אוכל להתאים את עצמי בצורה הטובה ביותר לצורכי הילד? וכיצד אוכל לספק, בצורה הטובה ביותר, את מה שהילד מבקש?" מודל-האם ממוקד בצורכי הילד ולא בצורכי הקהילה שבה הוא חי.

דגם-האב ודגם-האם קשורים באופן דיאלקטי. הם מתמזגים ויוצרים דפוס ספציפי לכל תרבות. התרבויות שונות זו מזו במידת הדומיננטיות של כל אחד מהמודלים בשלבי הגידול השונים של הילד. בתרבויות מסוימות קיימים טקסים המציינים את מעבר הילד מהשלב שבו מגדלים אותו על פי עקרונות דגם-האם לשלב שבו מגדלים אותו על פי העקרונות של דגם-האב. במסורת של חלק מקהילות ישראל מתקיים טקס ה"חֲלָאָה", המסמן, עם גזיזת שערם של הבנים בהגיעם לגיל שלוש, את המעבר של הבן מהשלב שבו מגדלים אותו על פי העקרונות של דגם-האם (ההורות ממוקדת

בצרכיו של הילד) אל השלב שבו מגדלים אותו על פי העקרונות של דגם-האב (ההורות ממוקדת בחינוכו ובהתאמתו לערכי הקהילה). חשוב להבהיר ולהדגיש כי דגם-האב ודגם-האם אינם תלויי מגדר, אלא מדובר בסוג מסוים של יחס וערכים כלפי הילד ותהליך גידולו. בתרבות העכשווית אבות מזוהים לא פחות מאמהות עם דגם-האם. אבות ששמים בראש מעייניהם את התאמתם לילד, פועלים בהורות שלהם בהתאם למודל הורות דגם-אם בלי קשר למידת גבריותם.

מגבלות ההורות דגם-אב

למעבר מהורות דגם-אב להורות דגם-אם מספר גורמים: כוחות היסטוריים, חברתיים ותרבותיים, שבמהלך המאות האחרונות חוללו תמורה ערכית אדירה בעולם המערבי, הביאו בסופו של דבר לדחיית העיקרון שזכותם של בעלי הכוח לשלוט על חסרי הכוח. תהליך זה עירער מן היסוד את ההורות דגם-אב, הנשענת על הזכות-סמכות של בעל הכוח - ההורה - להשליט את בחירותיו על חסר הכוח - הילד. הטרגדיה של שתי מלחמות-העולם, אשר חשפו את הפוטנציאל ההרסני הטמון בידי של המנהיג הכוחני-סמכותי, תרמה אף היא למעבר. ל"פיטורי ממשל האב" שהתחוללו במחצית השנייה של המאה הקודמת אחראים ילדי ה"בייבי בום", ילדים שנולדו בתום מלחמת-העולם השנייה, עם הגיעם לבגרות. "מהפכת 1968", "מהפכת הסטודנטים", נתנה ביטוי דרמטי ומהפכני לתהליך זה. המהפכה ששטפה את אירופה המערבית טבעה את הסיסמה הדרמטית "אָסור לְאָסור!" ("il est interdit d'interdire"), ובדרך כמעט גרמה להתמוטטות השלטון בצרפת. מובן שהשינוי לא התרחש רק באמצעות מהפכות, אלא גם באמצעות תהליכים הדרגתיים ואבולוציוניים, שהביאו בסופו של דבר להיחלשות מעמדה של המנהיגות המבוססת על כוח, ומעבר מצורות משטר טוטליטריות למשטרים דמוקרטיים.

תהליכים אלה השתקפו גם במיקרוקוסמוס המשפחתי ותרמו ל"נפילת המשטר" של ההורות דגם-אב.

מקור חשוב נוסף למשבר ההורות דגם-אב נבע מהידע הפסיכואנליטי. כפי שצוין קודם, התפתחות הידע הפסיכואנליטי תרמה רבות לתפישת הילד כסובייקט וכיצור שביר. הידע הפסיכואנליטי תרם תרומה ייחודית גם לחשיפת הנזקים הנגרמים לנפש הילד, כתוצאה מהמצב הנורמטיבי והבלתי נמנע שבו ההורה מבקש להתאים את הילד לציפיות שלו ולדרישות הסביבה.

פרויד האמין שוויתור הילד על "עקרון העונג" והפיכתו לבן תרבות (תהליך המכונה היום מזווית אחרת "סוציאליזציה") גובים מהילד מחירים בלתי נמנעים, שהוא הגדיר "סירוס" ו"אשמה". בריאות נפשית היתה קשורה בעיניו רק בצמצום סביר של המחירים. אדם בריא הוא זה שמידת הסירוס ומידת האשם שלו מצומצמות במידה כזו שהן אינן מונעות ממנו את האפשרות לפעול ולאהוב.

מעצבי החשיבה הפסיכואנליטית שבאו בעקבות פרויד, זיהו היבטים נוספים של הנזק הנגרם לילד כתוצאה מחוסר התאמה בין ההורה לבין דרכו, נטיותיו וצרכיו של הילד. מלאני קליין (Klein) תיארה את תחושות הרדיפה והקורבנות המתפתחות אצל הילד, ש"תובענותו" (כך הוגדר בשפתה מה שהיום היינו מכנים במקרים רבים "קושי בוויסות") ותוקפנותו הטבעית לא תואמות את יכולות ההכלה של ההורה. פרויד ומלאני קליין נטו לראות בתחושות השליליות ובתופעות לא בריאות המתפתחות אצל ילדים, השתקפות של פנטזיות מעולמו הפנימי של הילד ולא דווקא תגובה של הילד לדרך שבה ההורה נוהג כלפיו בפועל. השקפה זאת השתנתה מאוד במהלך השנים אצל רוב המטפלים.

רונלד פיירבירן (Fairbairn) היה בין הראשונים ששמו דגש על הנזקים המתפתחים בנפשו של הילד בתגובה לקשר לא מותאם בין ההורה והילד. הוא התמקד בתחושות חוסר השייכות והניתוק

הרגשי המתפתחות בילד החווה דחייה מצד האם. דונלד ויניקוט (Winnicott) שם דגש על אובדן העצמיות והאותנטיות הנובע מהפולשנות (impingement) של ההורה, המבקש להתאים אליו את הילד. היינץ קוהוט (Kohut) התמקד בפגיעה ביכולתו של הילד להרגיש בעל ערך ומשמעות, כתוצאה מקשר עם הורה שאינו יכול לחוש או לבטא התאמה, הנאה וסיפוק במגע עם ילדו.

מנקודת הראות שאני מציע, מה שמאחד את קשת ההבנות של מעצבי החשיבה הפסיכואנליטית השונים, הוא זיהוי הנזק העלול להתפתח בנפשו של הילד כשהוא נאלץ או נדרש להתאים את עצמו לעולם המבוגרים. זה המקום לנסות לתאר דבר-מה שלא נוסח במלואו על ידי מעצבי החשיבה הפסיכואנליטית. כל אחד מהם ניסה בדרכו לתאר את סוג הנזק המתפתח בנפשו של הילד בהיעדר התאמה בינו לבין ההורה. מה שאני מבקש להוסיף הוא כי במצבים שבהם הילד לא מתאים ליכולות או לציפיות של ההורה ושל סביבתו, ההורה אכן ממלא, לעיתים קרובות בעל כורחו, תפקיד של סוכן מסרס ומאשים (סוג הנזק שפרויד תיאר), רודף (קליין), מנתק (פירברן), פולש ומנכר (alienating) (ויניקוט) או מערער ערך (קוהוט).

המשותף לסוגי היחס השלילי השונים מצד ההורה כלפי הילד הוא שהקושי שההורה מתמודד איתו (אי-ההתאמה של הילד להורה או לסביבה) משודר אל הילד ככשל של הילד עצמו: מה שלא תואם את צורכי ההורה ואת ציפיותיו, הופך להיות ה"ליקוי" של הילד ("הוא עצלן!"). ההורה פונה אל הילד כאל מי שאינו בסדר, והופך אותו למושא של פסילה במבחר הווריאציות שצוינו קודם (אשמה, רדיפה, דחייה, פלישה, השפלה) ורבות אחרות. ה"לא מתאים לי/לא מותאם אלי" שאותו חווה ההורה, הופך להיות למסר: "אתה לא בסדר" המופנה אל הילד.

הפסילה של הילד יכולה ללבוש שתי צורות: במקרה ה"טוב"

הוא נעשה "לא בסדר" במובן זה שיש לו פגם תפקודי-בריאותי ("רגיש", "דיסלקטי", "חולה"), ובמקרה ה"רע" הוא הופך להיות "לא בסדר" במובן זה שיש לו פגם מוסרי ("ילד רע", "עצלן!", "פחדן", "חוצפן"). בשדה המפגש ילד-הורה, אי-הנחת או המצוקה הסובייקטיבית של ההורה הפוגש בילד שאינו "מותאם" אליו, מקבלות צורה אובייקטיבית כביכול של מפגש בין הורה לבין ילד "פגום". הפגימה כביכול מקבלת שני מובנים: האחד, ילד חסר כוחות ("חלש"), או ילד בעל כוחות שליליים ("רע"). זוהי עמדת הפסילה שבה מצוי ההורה, לעיתים, כאמור, באופן לא מודע ובעל כורחו - עמדה הפוסלת את הילד הלא-מותאם ורומסת אותו.

כאמור, במהלך המחצית הראשונה של המאה ה-20 התגלו הנזקים וההפרעות הנגרמים מהדרישות ומהציפיות של ההורה להתאים את הילד להורה ולסביבה. הפתרון להתמודדות עם הידע החדש ולצמצום הנזקים נגזר, באופן טבעי, מעקרונות שהוכיחו את עצמם ברפואת הגוף במהלך המאה הקודמת. במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19 גילתה רפואת הגוף בזכותם של רוברט קוך (Koch), לואי פסטר (Pasteur), ואיגנץ זמלווייס (Semmelweis) ("המשוגע מבודפשט") כי המקור למחלות זיהומיות שבאותם ימים קטלו מיליונים הוא חיידקים. התגלית חוללה את השינוי המשמעותי ביותר בתולדות בריאות גוף האדם. הצעד הבא היה המחשבה שאם ניצור סביבה נקייה מחיידקים, לא יתפתחו מחלות. המחשבה הפשוטה, החכמה והמתבקשת הוכיחה את עצמה וכך נולדה ההיגיינה המודרנית. סביבה בריאה היא סביבה נקייה, סביבה ללא חיידקים, לעיתים עד לסטריליות: אין לכלוך, אין חיידקים, אין זיהומים, אין מחלות - יש בריאות.

וכך, התגלית שדרישותיו וציפיותיו של ההורה כי הילד יתאים את עצמו אל ההורה ואל הסביבה גורמות נזק להתפתחותו הנפשית של הילד, הביאה למחשבה שיצירת סביבה נקייה מ"חיידקי

ציפיות" תמנע התפתחות של מחלות נפש. גם הפעם המחשבה היתה פשוטה, חכמה ומתבקשת. סביבה בריאה משמעה סביבה נקייה וסטרילית, סביבה ללא ציפיות: אין ציפיות, אין אי-התאמות, אין פסילות (אין סירוסים-האשמות-התקפות-דחיות-השתלטויות-השפלות), אין מחלות - יש בריאות. ואכן, כך נולדה "היגיינה של גידול ילדים" שהבטיחה התפתחות של ילדים בריאים, חסונים ומאושרים, באמצעות אהבה נקייה מציפיות ומדרישות ההורה ש"מלכלכות" אותה. כל התהליכים האלה הביאו למעבר להורות דגם-אם.

מגבלות ההורות דגם-אם

הורות טובה מזוהה כיום עם הורות דגם-אם, אך בשנים האחרונות נחשפות יותר ויותר מגבלותיו של דגם זה.

שיבוש המושג "אהבה ללא תנאי"

כאשר נולדה היגיינת הגידול שהבטיחה התפתחות של ילדים בריאים, חסונים ומאושרים, באמצעות אהבה נקייה מציפיות ומדרישות ההורה ה"מלכלכות" אותה, נולדה איתה גם גרסה מטעה של המושג "אהבה בלתי מותנית". לפי גרסה זו, מילד אהוב לא יכול לצאת דבר שאינו אהוב, דבר שהוא מזיק, מכאיב או שלילי עבור אוהביו. גרסה זו אחראית להיווצרותם של מצבים הזויים - הורים שמבצעים מעשי לוליינות לוגיים ורגשיים, כדי לא לראות ולכאוב דברים שאין ביכולתם השפוייה לאהוב, שמא יפגע הדבר בעקרון האהבה הבלתי מותנית. דוגמה קומית מובאת בסרטו של הבמאי אטיאן שטילייה (Chatilliez) 'להשתחרר מטונגי' (Tanguy). אחרי כל אירוע שבו טונגי הבן התנהג באופן שהוציא את הוריו מדעתם, היה טונגי פונה להוריו בסיסמה שחזרה כחוט השני לאורך כל העלילה: "אני אוהב

אותך, אבא... אני אוהב אותך, אמא!" והתגובה הקבועה של כל אחד מההורים (שנמנעו כמובן מלבטא את הזעזוע שלהם) היתה: "גם אני, גוזלי!" (טונגי "הגוזל" הוא בן 28). טונגי, גם הוא בתגובה קבועה, שואל: "באמת? מבטיח?" ואז כל אחד מהוריו עונה בתורו: "מבטיח!" האפשרות שאירע ביניהם דבר לא אהוב מוכחשת באופן מוחלט. ההורים משותקים, שבויים באמונה שביטוי אי-הנחת שלהם מהתנהגותו של "הגוזל שלהם" ישקף חוסר באהבה בלתי מותנית.

האהבה הבלתי מותנית בסגנון הוריו של טונגי רחוקה שנות-אור מהמשמעות המיטיבה של המושג. אהבה בלתי מותנית מיטיבה קשורה ביכולת האוהב לראות מעשה מזיק, מכאיב או שלילי, שלא ניתן לקבל מצד ילד או אדם אהוב אחר, ועם זאת עדיין לשמור על תחושת שייכות, ערבות ואכפתיות כלפי האהוב הסורר. דוגמה קיצונית המבהירה אהבה מעין זו יכולה להתרחש כאשר אדם יקר ביצע פשע, והאוהבים אותו יעשו כל שביכולתם כדי שיתקן ואף יסגיר את עצמו לרשויות החוק; יחד עם זאת הם אלה שיתמכו בו ויתגעגעו אליו בתקופה שבה הוא מרצה את עונשו. למצויים בקשר של אהבה בלתי מותנית מסוג זה יש יכולת וכוח לראות את הפשע ולא להתכחש לו, ועם זאת יש להם יכולת לאהוב.

לצערי, הגרסה המוטעית של אהבה בלתי מותנית קנתה לה אחיזה בקרב הורים, מחנכים ומטפלים, והיא מהווה גורם חשוב בהיווצרות מצוקות נפשיות והפרעות התנהגות שמהן סובלים הילדים הגדלים לאורה. אנו רואים את התוצאות ההרסניות שלה בחיי היומיום וקוראים על כך בעיתונים. הורים המגבים התנהגות אלימה ולא מכבדת בבית-הספר, הורים הנותנים גיבוי לילדיהם האלימים אשר ביצעו פשעים קשים, מסירים מהם אחריות למעשיהם ומטילים את האשמה על אחרים, ובלבד שילדיהם לא יצטרכו לשאת בתוצאות

מעשיהם, מצוטטים ומרואיינים במדיה חדשות לבקרים. מבצעי הלוליינות הלוגיים והרגשיים שהורים כאלה מבצעים לא אחת, על מנת להימנע מלכאוב ומלטפל במעשים מכאיבים וקשים שעושים ילדיהם, נעשים לעיתים קרובות בעזרת שיבוש ושימוש לרעה במושג חשוב ויקר ערך נוסף - ה"הבנה".

שיבוש השימוש במושג "הבנה"

היום יש לנו רצון וכלים להבין את הילד ואת עולמו הרגשי. אלה מאפשרים לנו לדעת הרבה יותר טוב למה הילד זקוק מאיתנו, ולהעניק לו את מה שדרוש להתפתחותו ולרווחתו. לצד התפתחות מבורכת זו אנו נתקלים יותר ויותר במצבים שבהם ה"הבנה" משמשת כתירוץ-הסבר-סיבה למתן לגיטימציה לתופעות שהצדקתן גובה מהילד מחיר התפתחותי גבוה מאוד.

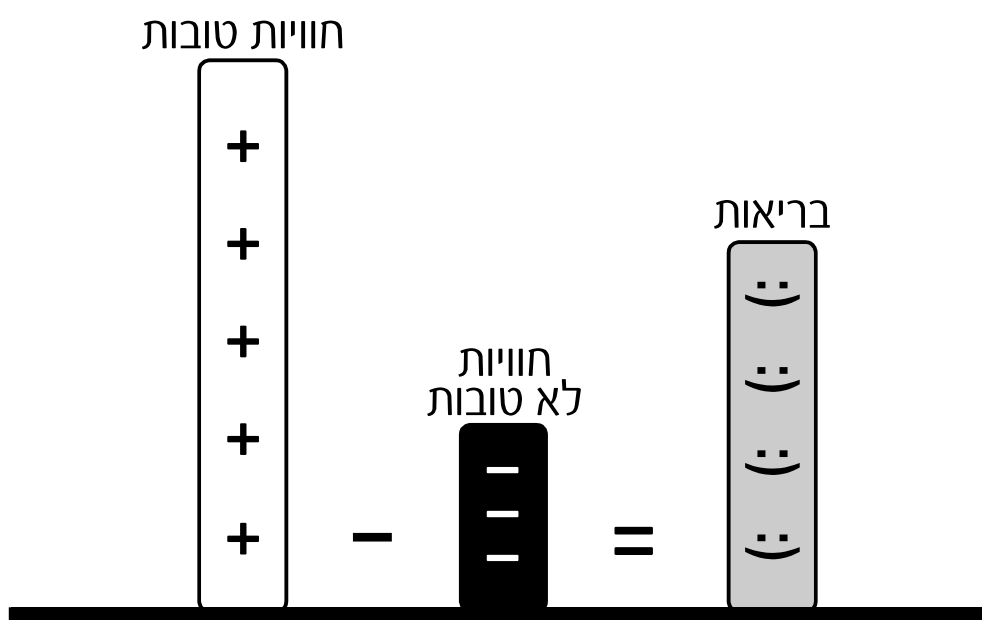
דוגמה קטנה: אם אשר ביקשה את עזרתי עבור בנה בן ה-15 שנהג באלימות - לעיתים קשה - כלפי בני הבית, אמרה לי בעת פנייתה אלי שהיא מבינה כי הוא נוהג כך משום שאינו מאושר. היא הוסיפה שהיא ובעלה ימשיכו לעשות הכול כדי לגרום לו להיות מאושר, ושאלה אם יש לי דרך לעזור לו בכך. עניתי לה שאני חושב שכן, והוספתי: "כשתהיי משוכנעת שחוסר באושר אינו לגיטימציה לאלימות, אני מעריך שאוכל לעזור לו בקלות יחסית. הפסקת האלימות תעשה אותו הרבה פחות מפלצתי בעיני עצמו ובעיני קרוביו. אושר יהיה אז יעד קל יותר להשגה."

בניגוד מוחלט לכוונתה של האם, ההבנה שבה היא השתמשה נתנה באופן סמוי לגיטימציה לילד ה"לא מאושר" לנהוג באלימות כלפי בני ביתו.

שיבוש מודל החסך הרגשי

דגם-האם משתקף גם בהבנה המארגנת, שבה רובנו משתמשים כאשר אנו פוגשים מצוקות וקשיים של ילדים ובני נוער. מה אנחנו מבינים כשילד-נער מתקשה בדרכו, או אינו נמצא במקום הטוב שבו היינו רוצים לראותו? לרוב אנו מבינים שחסרות לו החוויות הטובות הדרושות לו על מנת להתקדם. תשובה זו נותנת ביטוי להכרה כי לחסך בחוויות התפתחותיות טובות יש השפעה שלילית על חוסן הילד ועל בריאותו הנפשית. תפישה זו משקפת באופן מאוד תמציתי את מה שבעולם הפסיכולוגיה הקלינית מוגדר כ"מודל החסך הרגשי" להבנה ולמניעה של פסיכו-פתולוגיות בקרב ילדים ובני נוער. בפשטות מרבית, ניתן להציג ויזואלית את מודל החסך הרגשי באופן הבא:

מודל החסך הרגשי

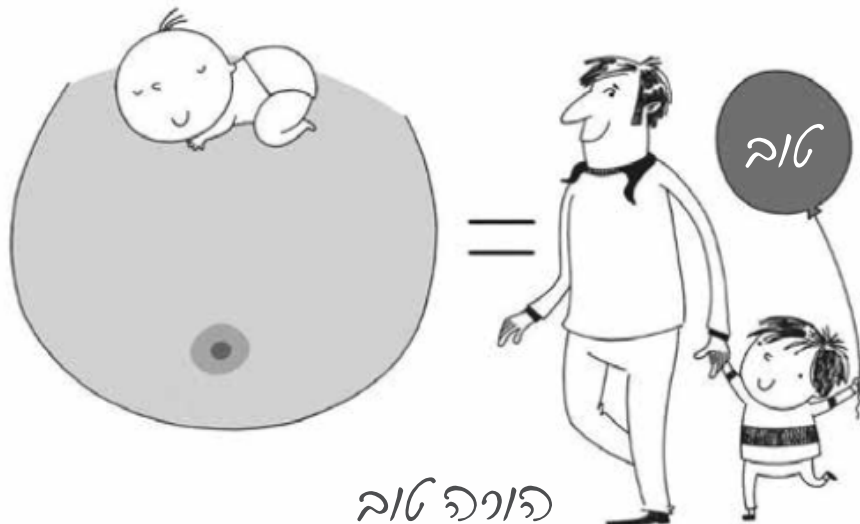

במודל החסך הרגשי היעדר בריאות נפשית נובע מכשל של הסביבה להעניק לילד מידה מספקת של "דברים טובים" על מנת שיתפתח באופן בריא. קלינית-פסיכולוגית, "הדברים הטובים" מזוהים כ"חוויות טובות". כלומר, מצוקות נפשיות והפרעות התנהגות ותפקוד הן תוצאה של חסך בחוויות טובות; החסר הוא יחסי ונמדד בפרופורציה בין החוויות הטובות והחוויות הרעות. ציינתי קודם שבהורות דגם-אם, ההורה מונחה על ידי השאלה "מה אני יכול להוסיף לך, ילד?", "מה חסר לך?". אם רע לילד, סימן שהוא סובל מחסך - המחסור פוגע בילד. בנקודה זו ניתן לראות בקלות את מודל החסך הרגשי כ"גרסה קלינית" של ההורות דגם-אם.

מבחינה קלינית, מודל החסך הרגשי משקף נאמנה את האידאלי של ההורות דגם-אם - אידיאל המנסה להיענות לצרכים ולספק חוויות מיטיבות, על מנת להביא להתפתחות תקינה ולבריאות נפשית. אולם אף שמודל זה מנחה כיום את ההורים ואת הקלינאים, והם פועלים ככל יכולתם לספק לילדים חוויות טובות, הפתולוגיות והמצוקות בקרב ילדים ומתבגרים לא פחתו ובחלקן אף התעצמו. באופן בלתי נמנע, הוריהם של הילדים הללו - ההורים של ימינו - ואיתם הקהל העצום של ה"מבוגרים האחראים" למיניהם - מורים, מחנכים, אנשי קהילה, מעצבי מדיניות - מבולבלים מאוד ונתונים במשבר עמוק.

האם אני מבקש לרמוז ש"מודל החסך הרגשי" לצורותיו אינו רלוונטי? אינו מקדם? מיצה את עצמו? על אף המתח הדרמטי, אין סיבה להתרגשות: אני משוכנע שהבעיה אינה נעוצה במודל עצמו, אלא באופן שהוא הובן ובשיבושים שחלו בו. לרוב, עבור אלה המזדהים עם התפישות הקליניות שנשענות על מודל החסך, "העצמי המתקשה בדרכו להתפתחות" מצטייר באמצעות מטאפורה של תינוק שעדיין לא "מלא", הצמוד אל שד יבש ומצומק שאינו

מסוגל להעניק לו את מה שדרוש לו. המטאפורה מכילה בתוכה גם משמעות נוספת, לא פחות חשובה, הרואה את "העצמי המתפתח הבריא" כמלא ושבע, הגולש רגוע לתנומה כשהוא צמוד לשד מלא ושופע, ההורה הטוב.

מטאפורה קלינית זו, לצד תרומתה הגדולה במצבים מסוימים, מכילה שתי נקודות בעייתיות:

1. בריאות מזוהה עם הנעימות של המלאות והשובע.
2. הורות טובה מזוהה עם המלאות והשפע של שד גרוש חלב.

כאשר מלאות ושובע מזוהים עם בריאות, וכאשר מלאות ושפע מזוהים עם סביבה טובה, מודל החסך הרגשי הופך באופן בלתי נמנע למודל כמותי. כלומר, אם הדימוי של העצמי המתקשה לצמוח הוא של תינוק שלא התמלא, אזי על ההורה להיות מלא. הורה טוב דיו צריך להיות: הורה מלא בהתאמה, הבנה, אהבה, חום, הקשבה, תשומת לב, התחשבות, סבלנות, הכלה, הבלגה, התמסרות, איכות, השקעה, טיפוח, משאבים, זמן, שירותים, חוגים. מלא, וכמה שיותר - טוב יותר. למעשה זהו שיבוש של מודל

החסך הרגשי, המייצג אולי את ערכי תרבות השפע ודפוסי הטוב של החשיבה הקפיטליסטית, אך בוודאי אינו מייצג את צורכי הילד. אני קורא לו "השיבוש הכמותי".

השיבוש "הכמותי" של מודל החסך הרגשי

$$\begin{array}{l} \text{חווייה טובה} = \boxed{+} = \text{רק אם יש } \boxed{+} \text{ "מלא" ממנה} \\ \text{חווייה לא טובה} = \boxed{-} = \text{גם אם יש } \boxed{-} \text{ רק מעט ממנה} \end{array}$$

מודל החסך לוקה בשיבושים נוספים. אני חוזר לרגע למטאפורה של התינוק הנם והשבע על יד השד המלא: העובדה שאנחנו מייצגים בריאות באמצעות הנעימות הענוגה של תנומת התינוק השבע (דימוי קסום כשלעצמו), רומזת גם על בעיה הנעוצה בשינויים שחלו בתקופתנו בהגדרתו ובמשמעותו של מושג ה"טוב". בעיה זו נוגעת באיכות ובאופי של החוויות הטובות שחסרות לילד-נער המתקשה בדרכו: בעיה של מהי חוויה טובה, ולא רק של כמה חוויות טובות נחו. מקורה של בעיה זו נובע מהעובדה שבימינו מושג ה"טוב", כחוויה של ליכוד, של צמיחה ושל ערך, איבד את המובחנות שלו ממושג ה"טוב" כחוויה של נוחות, של נעימות ושל הקלה. הסיסמה הפרסומית "קוקה-קולה טעם החיים" משקפת באופן גאוני וקשה כאחד מציאות חדשה זו. תחושה של נוחות וקלות מזוהה עם התנסות מלכדת ומצמיחה, והופכת לחלק בלתי נפרד מ"החוויה הטובה". בלעדי תחושת הנוחות והקלות, החוויה מוגדרת כ"לא טובה". גם זה סוג של שיבוש.

השיבוש "האיכותי" של מודל החסך הרגשי

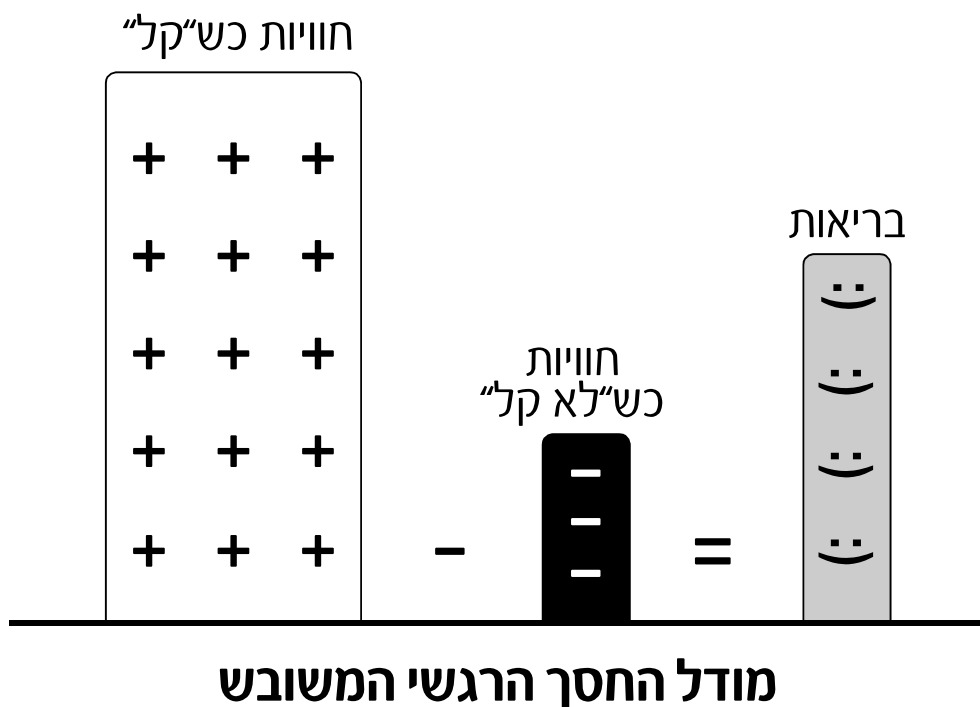
חווייה טובה = כש"קל"

+

חווייה לא טובה = כש"לא קל"

-

השיבוש הכמותי והשיבוש האיכותי יצרו גרסה משובשת, פופולרית ונפוצה, של מודל החסך הרגשי.

במודל החסך הרגשי המשובש, ההורה הטוב הוא רק זה שמעניק "מלא" חוויות נוחות-נעימות-קלות ומצליח למנוע כמה שיותר

חוויות לא נוחות-לא נעימות-לא קלות. כאשר עליו להתמודד עם המצוקות והקשיים של בנו או בתו, הוא הופך להורה מיוחד במינו, ההורה ה"אלכסוני".

ההורה "האלכסוני"

לפי חוקי הפיזיקה ולפי טבע הדברים, גורלו ליפול על הקרשים לעיני ילדו, המתבונן בו כבחיזור ביזארי שאת התנהגותו המשונה אי-אפשר להבין.

מסתבר שאין זה מספיק להוסיף "טוב" ולהרחיק "לא טוב", אף שאין עוררין על כך כי במצבים של חסך בחום ובאהבה, מתן אהבה, חום, מגע והתחשבות לילד, מחוללים נס הדומה לפריחה של שדה מדברי לאחר הגשמים. אך אלה מצבי קיצון.

אני מצביע כאן על הקשיים, על הבעיות - ולעיתים, לצערי, על הטרגדיות שהם מנת חלקם של הורים טובים דיים, המספקים לילדיהם חוויות טובות בשפע ומנסים להקל את חייהם, ולמרות זאת לא מצליחים לגדל ילדים בריאים בנפשם ומאושרים.

שיבוש מסוג "העץ הנדיב": ביטול עצמי כאידיאל של הורות

היבט נוסף של הבעיה הטמונה בדגם-האם ניתן לראות בסיפור 'העץ הנדיב'. לפני שנים ספורות ניתח פרופ' עמנואל ברמן סיפור זה בחוברת 'שיחות'³. כותב ברמן: "'העץ הנדיב'⁴ הוא סיפור מצויר מבריק שנכתב ב-1964 על ידי הסופר האמריקאי של סילברסטיין, זכה לתפוצה רחבה ונגע לליבם של קוראים רבים. זהו סיפור אהבה בין עץ וילד. ההתחלה מתארת קשר חם, המביא אושר לשניהם: הילד עושה כתרים מעליו של העץ, מתנדנד על ענפיו, אוכל את תפוחיו ונרדם בצילו. אך גדילתו של הילד מערערת את האיזון. הילד בא בדרישות חוזרות אל העץ, והעץ עושה כל מאמץ לספקן, והוא תמיד חווה אושר כשהוא מצליח בכך. הוא מספק לילד תפוחים כדי ששיג כסף, ענפים כדי שיקים לו בית קטן. הילד שהפך למבוגר רוצה סירה כדי להפליג בה הרחק, והעץ מציע לו לכרות את גזעו כדי לבנות אותה. וכאשר חוזר הילד, שהוא עתה זקן, לאחר זמן רב, מתנצל העץ על כך שאין לו עוד דבר לתת לו - לא תפוחים, לא ענפים, לא גזע - וחש הקלה כשה'ילד' רוצה רק לשבת ולנוח. 'אם כך, גזע כרות זקן הוא כן טוב בשביל לשבת ולנוח. בוא ילד, שב לך ותנוח.' ה'ילד' הכפוף יושב והעץ שוב מאושר."

סיפור זה מדגים את ההורות דגם-אם על ידי הצגת עמדה חד-משמעית של ברירת מחדל מוכתבת מראש. בכל צומת השאלה המכרעת היא: "מה אני יכול להוסיף לך, ילד?" ושיקולים אחרים לא נלקחים בחשבון. ממשיך ברמן: "דומה שקוראים רבים אינם מבחינים כיצד הסיפור הקסום הופך למורבידי יותר ויותר. כדי

3 ע' ברמן, 'שיחות', כרך י"ט, חוברת 1, אוקטובר 2004, עמודים 35-43

4 'The Giving Tree', Harper & Row, 1964

מהדורה עברית: ש. סילברסטיין, 'העץ הנדיב', אדם, 1980; מודן, 2003

לענות על צורכי הילד, העץ חייב לוותר בהדרגה על קיומו הוא. אוסיף כאן: העץ נעלם, העץ נמחק.

ובחזרה לברמן: "קשר האהבה המצויר הוא בעל גוון סאדו־מזוכיסטי, נתינה (השם המקורי של הסיפור, "The Giving Tree"), מוזהה לחלוטין עם הקרבה עד כדי הכחדה עצמית. לא ייתכנו התחשבות הדדית (ה'ילד' מתואר כנצלן שאינו מביא בחשבון את טובת העץ) או דו־קיום אמיתי; והסיפור אף רומז שהילד דרשני ומרוכז בעצמו. "אני הייתי אומר: הילד שהעץ הנדיב לא החסיר ממנו כלום "מסיים את חייו כזקן בודד ומריר". ברמן עוד מציין שסיפור זה מבטא את הרעיון ש"הורות מסורה פירושה הכחדה עצמית של ההורה".

דגם־האם, אם כן, אינו נותן תשובות מספקות לשאלה שנשאלה במאמר של עמנואל ברמן: "כיצד העץ הנדיב יכול להגן על עצמו מפני פגיעה מבלי להזיק לילד?"

שיבוש ההתאמה בין הורות דגם־אם לבין שלבי ההתפתחות של הילד

המצב שבו ההורה מכוון כולו לצורכי הילד הוא המצב הטבעי והנדרש להתפתחות התינוק בשבועות הראשונים לאחר הלידה. מבחינה התפתחותית, דגם־האם מאפיין את היחס הנורמטיבי וההכרחי של האם לתינוקה עם כניסתו לחיים. האם מכוונת לצפות מראש את צורכי הילד, לתת להם מילים, לפרש את הילד, לעשות בשבילו דברים בלי שהוא ביקש, ללא הדדיות והתחשבות, ובלבד שהוא יגדל ויתפתח. בתחילת החיים דגם־האם חיוני להישרדותו של התינוק, אך עם גדילתו של הילד, דגם זה הופך לבחירה תרבותית רגרסיבית, ומתברר שהוא זקוק לשינויים ולהרחבות. ה"שיבושים" השונים שחלו בהורות דגם־אם גובים מחירים גבוהים לא רק מההורה, אלא בעיקר מהילד. נראה שהדור של "ילדי

החלום", הילדים של דגם-האם המשובש, הלא-מצפה והמקריב, אינו מצליח כל כך. הפתולוגיות והמצוקה בקרב ילדים הגדלים בתרבות המתנהלת על פי דגם-האם השתנו, אבל לא פחתו. להפך, ילדים אלה הם קורבנות של שיעורים גדלים והולכים של הפרעות אכילה, הפרעות זהות, פגיעות, התמכרויות, דיכאון נעורים, אפאתיה ואלימות כלפי הסביבה. באופן בלתי נמנע, הוריהם - ההורים של ימינו - מכולכלים מאוד ונמצאים במשבר עמוק.

השיבוש שבפתח: הסכנה התרבותית

אף על פי שמגבלות, שיבושים וחסרונות הם חלק טבעי ובלתי נפרד של כל יצירה אנושית, קיימת סכנה כי במקום שיתרחש תהליך של ביקורת בונה, תיקון והתקדמות, דגם-האם יוכרז ככישלון. בעוד הקולות הניאו-סמכותיים, הקוראים לכינונו מחדש של דגם-האב, נמצאים בכל מקום, דגם-האם נמצא בסכנה תרבותית של מתקפה, אשר בטווח הארוך יכולה לסכן את הסטאטוס שלו כמודל המוביל בסגנון ההורות כיום. האתגר שאנו עומדים בפניו הוא כיצד להתקדם בתוך דגם-האם מבלי לחזור אחורה אל דגם-האב של ההורות.

מהם הכלים הדרושים להורים על מנת להגן על ילדם ועל עצמם מפני פגיעה, מבלי שיזיקו לילד? אילו שינויים והרחבות יש ליצור בהורות דגם-אם על מנת שתשרת באמת את צרכיו ההתפתחותיים של הילד? לפני שנוכל לנסות לענות על שאלות אלה, יהיה עלינו להתייחס לנושא מסוג אחר שיש לו תפקיד מכריע בהתפתחות של קשיים פסיכולוגיים והתנהגותיים אצל ילדים ונוער בפרט, ואצל בני-אדם בכלל, ועל כך בפרק הבא.